

УДК 94(477):342.25:338.45

В. К. Тукан

ВИЩИЙ КОМАНДНИЙ СКЛАД РЕВОЛЮЦІЙНОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ УКРАЇНИ (МАХНОВЦІВ): ЙОГО ФОРМУВАННЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ

У статті розглядається процес формування та діяльності вищого командного складу РПАУ(м) в роки революції та громадянської війни на Україні в 1918-21 рр.

Ключові слова: українська революція, громадянська війна, РПАУ (м)

В статье рассматривается процесс формирования и деятельности высшего командного состава РПАУ(м) в годы революции и гражданской войны на Украине в 1918-21 гг.

Ключевые слова: украинская революция, гражданская война, РПАУ (м)

This article describes the process of formation and activities of senior officers RPAU (m) in the years of revolution and civil war in Ukraine in 1918-21 years.

Key words: Ukrainian revolution, civil war, RPAU (m)

Постановка проблеми. Військове мистецтво України ХХ століття збагатило світову практику деякими прийомами і методами ведення військових дій, які до цього часу не зустрічалися в тактиці і стратегії армій на європейському театрі військових дій. До таких надбань безперечно треба віднести і діяльність під час громадянської війни і революції партизанської армії на Півдні України під керівництвом визначного воєначальника Н.І. Махно.

Сам характер діяльності армії, її тактичні розробки та бойові операції безперечно, заслуговують більш детального вивчення, як сукупна частина відродження незаслужено забутих визначних сторінок військової історії України.

Характер діяльності РПАУ(м) на різних етапах її діяльності досить часто був протилежним – від окремих операцій і партизанських рейдів на ворожій території до великомасштабних операцій фронтового значення, в яких брали участь такі великі бойові одиниці, як корпуси і дивізії.

Без сумніву, що такі операції і швидкий перехід від однієї до іншої форми збройної боротьби були б неможливі без чіткого і злагодженого керівництва військами, забезпечення солдатів всім необхідним. Тому роль керівництва повстанської армії, її штабу без перебільшення є визначальною в справі оцінки здобутків махновського руху, як суспільно-політичного та військового явища історії України.

Аналіз актуальних досліджень: Першою роботою, яка розкривала невідомі сторінки діяльності керівництва РПАУ стала книга безпосереднього учасника подій, колишнього начальника культ просвіт відділу штабу і близького

друга Н.І.Махно - П.А.Аршинова. Видана відносно невеликим тиражем в Берліні 1925 року, це видання було недоступним для українських дослідників майже 70 років.

Також важливим свідченням є мемуари начальника штабу РПАУ В.Ф. Білаша, написані ним в кінці 20-х – на початку 30-х років.

З досліджень, котрі з'явилися після 1991 варто виділити роботи В. Верстюка, В. Савченко, В. Чопа, Т. Мармазової та ін.

Мета статті. На основі аналізу нових фактів і опублікованого матеріалу розкрити діяльність керівних органів і визначних командирів махновського руху, показати їх внесок в військову історію країни.

Виклад основного матеріалу. Махновський рух, як одна з основних течій в українській революції розпочався в серпні 1918 року, і з перших днів свого існування викликав підвищену увагу всіх сторін, які брали безпосередню участь у братовбивчому конфлікті під назвою «громадянська війна». [5, с. 48]

Махновці з перших днів своєї діяльності проголосили ряд основних орієнтирів, котрі знайшли живий відгук серед населення півдня України, і забезпечили тим самим повстанській армії надійну підтримку серед широких верств населення цього регіону.

Перш за все, махновці позиціонували себе, як противників будь якого гноблення у відношенні до людини праці. І свої переконання вони досить скоро підкріплювали діями, жорстоко караючи за насильство над селянами як вояків кайзерівської армії, так і членів так званої «державної варті» гетьмана Скоропадського.

Сама ситуація в районі, де починався махновський рух була надзвичайно складною. Німецька окупація, та політика, яку проводив колишній генерал-лейтенант царської армії, а нині гетьман П.Скоропадський викликала масове невдоволення як селянства, так і робітників, котрі в Катеринославі, Олександрівську, Єлизаветграді та Гуляй - Полі становили досить значний прошарок населення. Але виступи жорстоко придушувались за допомогою німців. Владі гетьмана здавалося, що вона досить комфортно себе почуває під захистом кайзерівської армії. [11, с. 127]

Тому, коли в районі Гуляй - Поля в серпні 1918 року почались поодинокі диверсії проти німецьких солдатів і вартових, і напади на склади та тилові комунікації, на це спочатку не звернули особливої уваги. Але вже через місяць і німці, і Скоропадський зрозуміли, що їх владі в Гуляй - Полі настає кінець. Адже під керівництвом Махна були сили, які становили приблизно 10 тисяч повстанців. І справитися з цією силою не могли ні каральні загони, ні місцеві добровольчі сили з числа поміщиків і крупних землевласників, ні регулярні сили німецької армії. [11, с. 134]

Операції махновських загонів були завжди блискавичними, відрізнялися вмільою організацією і підготовкою. Повстанці завжди били в те місце, де їх очікували найменше і так само швидко зникали. Так махновці, самі того не очікуючи стали одними з перших, хто на практиці довів можливість успішної партизанської війни у степу, де не було класичних для будь-якого партизанського руху лісових масивів, або гірських перевалів, де згідно теорії військового мистецтва, найчастіше і проходить «фронт за лінією фронту». Махновці ж на практиці довели, що успішно вести боротьбу можна і в степній зоні.

Це досягалось насамперед завдяки дуже добре організованій розвідці, адже чи не в кожному селі у махновців були свої агенти, котрі і доставляли в їх розпорядження всі необхідні дані про ворожі сили. [2, с. 207]

В організації роботи розвідки, та координації дій повстанських загонів визначну роль зіграв штаб повстанської армії, який з серпня 1919 року очолив Віктор Білаш. Це був один із тих людей, завдяки якому махновська армія перестала бути банальним партизанським загonom в негативному сенсі цього поняття, а стала чітким військовим організмом з визначеною структурою і керівними органами. Білаш був за своєю мирною спеціальністю машиністом на залізниці, і тільки завдяки революційним подіям став військовим командиром.

На відміну від непрофесійного штабіста Білаша, перший начальник штабу повстанської армії Яків Озеров був професійним військовим, штабс-капітаном Російської Армії. Завдяки своїй політичній позиції (анархо-максималіст) під час реакції 1906-07 був засуджений військовим судом і звільнений з армії. В махновську армію був призначений більшовиками, але перейшовши під час першого нападу РСЧА на бік махновців, немало сприяв тому, щоб структурувати і навчити вчорашніх партизанів сучасним прийомам ведення бою в складі великих підрозділів. Більшовики цього Озерова не пробачили, і захопивши в полон, присудили його до страти. [1, с. 115]

Також серед штабних командирів армії, яка вже називалася (з серпня 1919) Революційною Повстанською Армією України варто відзначити Лева Голіка (начальник контррозвідки), Євдокима Коляду (співробітник оперативного відділу), Олексія Чубенка (казначей армії), Василь Шатровський (начальник артилерії) та ін.

Що стосується стройових командирів РПАУ, то можна з впевненістю сказати – махновська армія була справжньою кузнею командних кадрів, які проявили себе у багатьох боях, де керуючи військами, змогли нанести поразку супротивнику, який у більшості випадків чисельно набагато переважав махновців. Командири РПАУ (м) часто брали ініціативу до своїх рук, і керуючи військами, часто у значному відриві від основних сил армії діяли у критичних ситуаціях сміливо і нестандартно.

Найбільш талановитим воєначальником, який вийшов з рядів РПАУ більшість дослідників вважають Олександра Калашникова. Робітник з Гуляй - Поля, він за півтора роки пройшов шлях від рядового царської армії до командира найбільшого в реорганізованій РПАУ 1-го Донецького корпусу. Саме частини Калашникова були основними під час прориву денікінського фронту під Уманню, Перегонівської битви, і в рейді на Лівобережну Україну. [8, с. 184]

Заслуги Олександра Калашникова були визнані і соратниками і супротивниками. З великою теплотою про цього обдарованого воєначальника в мемуарах пише Нестор Махно, згадують його в своїх роботах Петро Аршинов і Віктор Білаш. [2, с. 585]

Генерал Слащов, котрий командував корпусом в Добровольчій Армії, також, серед найбільш стійких махновських частин згадував підрозділи першого Донецького корпусу махновців. В цілому, комкор Калашников обіцяв вирости у воєначальника першого ешелону, який своєю здібністю міг би посприяти

посиленню боєздатності будь якої армії. Але його доля склалася трагічно. В липні 1920 року він загинув в бою з кавалерійським полком Червоної Армії під Барвінково на Харківщині.

Серед вищих командирів РПАУ більшість була людьми, досвідченими у військовій справі. Взяти хоча б командира 2-го Азовського корпусу Трохима Вдовиченка та командира 1-й кавалерійської групи (дивізії) РПАУ Олександра Марченка. Вони обидва воювали в першій світовій війні, біли унтер-офіцерами російської армії, і в боях з німцями відзначилися – Вдовиченко мав повний бант солдатських Георгіївських хрестів, у Марченка таких нагород було дві. За своїми політичними переконаннями обидва були анархістами, і після демобілізації, повернувшись в рідне Гуляй - Поле приєдналися до Махна, зайнявши через деякий час високі посади на чолі повстанських військ [4, с 85]

Ще один командир корпусу – Петро Гавриленко був нетиповим представником махновських командирів. Адже походив з достатньо заможної родини, був кадровим офіцером Російської Армії, підполковником, та мав офіцерський Георгіївський хрест і іменну зброю, отриману за хоробрість під Стоходом у 1915 році.

В ряди махновської армії його привело розчарування в монархії, і небажання служити гетьману і денікінцям. Командував 3-м Маріупольським корпусом він досить невеликий проміжок часу, але встиг досягти непоганих результатів – його війська зайняли Катеринослав і відіграли визначну роль у розгромі тилу Добровольчої Армії. [14, с. 79]

Також до вищого командного складу РПАУ входив Олексій Павловський – командир 4-го Таврійського корпусу. За своїм походженням він був селянином з Мелітопольщини, прапорщиком царської армії. У 1918 році активно боровся з гетьманськими і німецькими силами, а на посаді командира корпусу посприяв розгрому найбільш боєздатних частин Добровольчої Армії – інгушських та чеченських кавалерійських полків, вояки котрих після зустрічей з частинами Павловського почали масово покидати білі частини.

Серед командирів нижчої ланки треба згадати одного з найближчих соратників Н.І. Махна – Федіра Щуся, який обіймаючи посаду командира 3-й кавалерійської групи РПАУ, а потім - начальника кавалерії армії, зробив махновську кавалерію однією з найкращих у всіх учасників громадянської війни. Також відзначилися в боях з різними супротивниками такі командири, як Василь Куриленко (командир Таганрозького напрямку фронту), Лука Бондарень (командир

кавалерійського полку), Іван Петренко – Платонов (командир піхотного полку) Петро Дерменджи (командир автобатальйону) та багато інших. [2, с. 587]

В махновській армії також існував неофіційний поділ на декілька груп командирів, здебільшого по територіальному принципу. Так, найбільшими були три групи: гуляйпольці, які групувалися навколо Н.Махно, новоспасівці (більшість яких влилася в армію на початку 1919 року) – неофіційно підтримували В.Білаша, та дібровці (на чолі з Федіром Щусем).

Слід однак зауважити, що конфліктів між представниками цих груп фактично не виникало. Адже всі робили одну справу, і на склоки та з'ясування стосунків часу не було. Дисципліна в армії Махна, треба віддати йому належне, завжди підтримувалась на високому рівні.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підводячи підсумки, хотілось би відзначити велику роль махновського руху і його учасників в революції 1917- 1921 років на Україні, і підкреслити, що зразки військової тактики, розроблені вищим командним складом махновської армії, яку продемонструвала за час свого існування РПАУ, і до сьогодні викликають жвавий інтерес дослідників військової історії нашої держави . В подальшому, генеруючи досвід вивчення тактики і стратегії дій Революційної Повстанської армії України (махновців), можна сподіватися на включення його в програму університетського спецкурсу «Військова історія України».

ЛІТЕРАТУРА

1. Аршинов П. История махновского движения (1918-1921 гг.) / П.Аршинов, - Запорожье: Дикое поле, 1995.
2. Белаш А.В., Белаш В.Ф. Дороги Нестора Махно /А.В.Белаш, В.Ф. Белаш. - К.: РВЦ "Проза", 1993
3. Верстюк В.Ф. Махновщина /В.Ф.Верстюк.- К.: Наукова думка, 1991.
4. Верстюк В.Ф. Комбриг Нестор Махно. /В.Ф. Верстюк. – Харьков, 1990
5. Ермаков В. Д . Анархистское движение в России./В.Д. Ермаков. – СПб. 1997.
6. Махно Н. Воспоминания. В 2-х т. / Н.Махно. - К.: Україна, 1991.
7. Савченко В.А. Махно. Историчне досьє./В.А. Савченко – Харків: 2005.
8. Семанов С. Нестор Махно. Вождь анархистов./ С. Семенов – М.: 2005.
9. Семанов С. Под черным знаменем . / С.Семанов. Роман-газета. - 1993.- N4.

10. Слащев Я. Материалы по истории гражданской войны в России // /Я.Слащев. Военный вестник. - 1922.- N 9-13.
11. Слащев Я. Белый Крым в 1920 году./Я. Слащев. М.: 1990
12. Суханов Н. К. Записки о революции. / Н.К. Суханов. – М.: 1991.
13. Шубин А. Вожди и заговорщики./ А.Шубин – М.: 2004
14. Яруцкий Л. Махно и махновцы./ Л.Яруцкий. – Мариуполь, 1995
15. Litvinov V. The militari cooperation between bolshevics and makhnovtsy (1920) // Internationale reviev of social history./ V.Litvinov. - 1987.
16. Peters V. Nestor Makhno: The life of an anarchist. / V/Peters. Winnipeg: Echo Book, 1970.